

Prigimtosios kultūros ratilai

Viktorija DAUJOTYTĖ

Ar prigimtoji kultūra, paremta žemdirbio, gamtos žmogaus patirtimi, jau yra praeitis, tik praeities archeologai ją begali kasinėti, dėlioti, lipdyti šukes? Ar ji yra ir dabartyje, gilusis vieno ar kito etnos ar subetnos sluoksnis, požeminiai, maitinantys vandenys?

Etnosas keičiasi, bet kaitos ribos išlieka, jas žymi kalba, kraštovaizdis, santykis su praeitimi, jos vertinimas.

Pirmiausia dėl sąvokos, dėl vardo. Pastebime, kad įvairuojame: prigimtoji, prigimtinė. Prigimtinis, -ė (iš *prigimtas*, -a), prigimtas, -oji (įvardž. forma iš *prigimtas*, -a; šis iš *prigimties*). Galėtų būti ir įgimtoji. Ratilais, artimesniais ir tolimesniais, sukasi gimtoji kalba, gimtieji namai, gimtoji šalis, gimtasis kraštas. Tad ir gimtoji kultūra. Kultūra apima kalbą, namus, kraštą. Ieškome ir talpesnės sąvokos, priešdėlis *pri* – yra priartinantis.

Iš esmės tai sinonimai, susiję su gimtim, gyimi, gimine, gentim: žodžiuose tebeslypi indoeuropietiškoji šaknis (*gen-*, *gne-*, *gno-*), turėjusi gimdymo, gimimo reikšmę. Kalbininkas Algirdas Sabaliauskas pritaria įžymiems etimologams, kad pirminė veiksmažodžio *gimti* (latvių *dzimt*) reikšmė buvusi „ateiti“, iš kurio kilo reikšmė „gimti – ateiti į pasaulį“ (...) Tos pačios kilmės yra ir liet. *gaminti* (pagal *pagamas*, „prieš laiką gimęs vaikas; palikuonis“) – „gamta, gymis, giminė“.¹ Prasitęsianti, prasitęsinėjanti reikšmės gija: gimti – ateiti į pasaulį, į vietą po saule. Visa, kas yra po saule, priklauso gamtai, visiems, kuriuo nors būdu gimstantiems, ateinantiems į pasaulį, mirštantiems, išnykstantiems, atgimstantiems ir atgimdomiems. Prigimtinė kultūra apima vietą, kurioje gimstama ir gyvenama, perimamos ir atnaujinamos tradicijos, dirbami darbai, daromi daiktai, bendraujama, kalbamas, dainuojama, švenčiama ir liūdima, sutinkama ir išlydima, saugoma ir saugomasi, suvokiami ir aiškinami žemės, visatos slėpiniai. Kiekviename bendrajame kultūros lygmenyje slypi prigimtosios kultūros pradai: prigimtoji literatūra,

prigimtoji dailė, muzika, prigimtoji istorija ir geografija. Tai ne priedai, tai pradai, pradžios. Krašto geografija prasideda nuo pastebėjimų ir stebėjimų: upelytis palaukėje, iš kur ir į kur. Kalnelis, kalnas – jau pavadintas; pavadinimas visada pasakojimas, jo fragmentas. Mitinis aiškinimas, vietų istorijos lieka mitinės, neaiškios, interpretacinės. Maro kapeliai, Švedkapiai, Alkapis – vykiai, įvykiai, dėl kurių taip pavadinta, ir žinomi, ir kartu nežinomi. Užmirštami, iš naujo prisimenami – jau kitais pavaldais. Vėl užmirštami.

Kiekvienu atveju – sąmonės turiniai (tūriai), sąmonės istorijos. Tiriant prigimtąją kultūrą, svarbu veikti ir sąmonės istorijos užrašymo, tyrimo, patyrimo būdu. Į tautosaką ilgą laiką žiūrėta kaip į bendrinę liaudies kūrybą. Bet palengva suvokta, kad jos gyvybė glūdi kūrybingiausiose sąmonėse, ypatinguose likimuose. Reikia į juos gręžtis, iš jų aiškintis. Gal ir didžiausia, giliausia, paslaptlingiausia mūsų dainininkė Kristina Skrebutėnienė, gimusi 1855, mirusi 1943, išgyvenusi ilgą gyvenimą. Labai stipri prigimtis, stiprios gyvybinės galios (pirma merga buvo: darbininkė, dainininkė, verpėja, audėja, raštų raštuotoja), pakėlė sunkiausias negandas, jauna apako, vargo, elgetavo, lyg būtų nežinomos valios išbandoma, kad sąmonė vis labiau atsivertų. Eidama per žmones sakė sakmes jau iš savo žinojimo, giliai susiliečiančio su dar senesne patirtimi. Mokėjo šventadainių. Gyvenimo pabaigoj, kaip užrašyta Juozo Aidulio, troško „praeit iš šitos gyvestos“. Lyg dar kažkur nueiti, praeinant šitą gyvenimo (gyvestos) tarpinį. Negalim atsitraukti

nuo dukters paliudijimo: „Nuo pat pasaulio pradžios būtų pasakiusi – kas ir kaip. Žinojo. Viską žinojo!“ Vaikai retai teislaiko nuostabą, kylančią iš tėvų – Kristinos Skrebutėnienės išmintis liko paliudyta dukters. Jei dainuojamų dainų ar sekamų pasakų nepersmelkia išmintis (liaudiškasis „viską žinojo“ ir skirtas tik patiems išmintingiausiems), susitinkame tik su tautosakos kiautu, be tūrio. Todėl prigimtosios kultūros bendrinančio, lyg apgaubiančio sando sudarymas gali duoti naujų postūmių ir sukauptos, užrašytos tautosakos tyrimui. Donato Saukos tautosakos apibrėžtis tinkama ir prigimtosios kultūros tyrimui: „Tautosaką, arba folklorą (angl. „liaudies išmintis“), suprantame kaip daugelio amžių liaudies dvasinę patirtį, kasdienę išmintį. Įsiterpę į įprastinės buities tėkmę, į šiokiadienius ir šventes, darbus, žaidimus, ilgas vakaronių valandas, tautosakos kūriniai vis dėlto nėra tik tos buities trupiniai. Liaudies atmintis taip išlaiko jų sandaros modelius, kaip gamta saugo kristalų formules. Žodis po žodžio, nuotykis po nuotykio vienoje siužeto grandinėje eina tam tikra tvarka, kurios darną suvokusi meninė sąmonė nenori greitai ką nors keisti ir versti antraip. Patvarūs, laiko tėkmei atsispiriantys šito meno ne tik bendrieji kontūrai, bet ir jo ląstelės – segmentai. Tiktai šitoks pastovumas ir vienodumas nėra skurdus. Kokia neišsemiamą gausą užgriūva mus iš storų rinkinių, archyvų ir gyvųjų tautosakos tarpininkų – senųjų dainininkų, pasakotojų repertuaro! Įvairovė atspalvių, intonacijų, žodžių vartosenos panaši į tą klegėjimą visomis lietuvių tarmėmis ir šnektomis, kurio gali pasiklausyti sekmadienį Palangos kopose. Impozantiškiausi mastai, tūkstančiai, dešimtys tūkstančių nors ir nežymiai varijuojančių kūrinių leidžia išgirsti milžiniško tolimą praeitį menančio kolektyvo balsą.

Tiktai tautosakoje jaučiame nenutrūkstamą liaudies gyvenimo pulsą, nuspėjame slaptas žmonių dramas, rūpesčius, ilgesį. Rašytiniai šaltiniai, iš kurių suvokiame praeitį, paviršium prašliuožia pro gyventojų daugumos pasaulėvaizdį. Vien tautosaka gali juos papildyti. Įdėmiai skaitoma liaudies kūrybos knyga tampa svarbiu socialinės-psichologinės patirties šaltiniu. Vertė tokio šaltinio neįkainojama.“²

Pažvelkime į žymaus lietuvių tautosakos mokslininko, tautosakos pedagogo Donato Saukos mintis mums rūpimu prigimtosios kultūros suvokimo bei tyrimo aspektu. Iš karto akcentuojama dvasinė patirtis, kasdienė išmintis, – tai, kas iškyla iš kasdienės tėkmės, sudaro lyg kokį prasmės antsluoksnį. Liaudies atmintis – svarbiausia gija, ant kurios veriasi tai, kas išlieka, kas laikoma verta išlikti. Atminties vei-

kimo paralelė su gamta – sandaros modeliai (ne tik tekstų, bet ir pasaulėžiūros tūrio), atminties saugomi taip pat kaip kristalų formulės. Abiem atvejais – nevalingai, nežinomai. Gyvieji tautosakos tarpininkai – ne tik pateikėjai, bet ir liudininkai. Liudijimai prigimtajai kultūrai itin svarbu; paliudyti savimi, savo patirtimi, kad tai yra, kad tai svarbu. Prigimtosios kultūros tyrėjai yra ir liudininkai, liudytojai: sąmonė negali imtis to, kas jai neatrodo svarbu, tikra. Negalima liudyti, jei neturi tikrumo. Donatas Sauka (pagal provokatyvią savo prigimtį) liudijimui renkasi netikėtą palyginimą iš sekmadienio Palangos kopose, kur tikrai (maždaug iki 1970-ųjų) buvo klegama visomis lietuvių tarmėmis ir šnektomis. Palyginimas, kad galima būtų pasakyti apie balsą – išgirsti milžiniško tolimo praeitį menančio kolektyvo balsą. Nujaučiame fenomenologinio stebėjimo, neatskiriamo nuo savistabos, punktyrą. Jis nenutrūksta ir pereinant į jautimą, spėjimą: jaučiame gyvenimo pulsą, nuspėjame slaptas žmonių dramas, rūpesčius, ilgesį. Rašytiniuose praeities šaltiniuose tik faktų paviršius, neatsiskleidžia žmonių pasaulėvaizdis. Tik tautosaka atveria pasaulėvaizdžio tūrį. Skaitoma liaudies kūrybos knyga tampa socialinės psichologinės patirties šaltiniu. Galima daryti prielaidą, kad fenomenologija, įvairūs jos atsišakojimai prigimtosios kultūros tyrimams suteikia laisvai modeliuojamą metodologinę atspirtį. Tirdami prigimtąją kultūrą kartu ją liudijame. Esame savotiški etnometodologai, bet nesuvaržyti išankstinių schemų, o laisvai panyrantys į tai, kas yra prigimta, dalyvaujantys ilgaamžėje tradicijoje, bandantys ją atpažinti, aprašyti, paaiškinti, interpretuoti.

Šią vasarą, lietingą Joninių dieną, dar (ne pirmą sykį) kalbinau devyniasdešimtmetę Apoloniją Brogaitę-Matiukienę (Zarasų rajonas, Bilaišių kaimas Šventosios slėnyje), tebesančią toje pačioje vietoje, kur gyveno kelios Brogų kartos (iš tos pačios giminės ir Linas Broga, prigimtosios kultūros žmogus, netgi, sakyčiau, adeptas, Jurgio Baltrušaičio vertėjas). Bandžiau ką nors išklausti apie vietą, jos jutimą, apie vandenį. Vieta, tai kur esi, gyveni. Kur vaikai užauga. „Nag vieta kaip vieta, tik kad žema, sklepelio negalima bulvėms. Negalėjom pasistatyti aukštumėlėję, kur mūsų senoji gryčia buvo, tėvelis neleidė, sūnui saugojo, o svetimam teka.“ Bendriniai vardai – žemė, upė, ežeras. Nežinojo, kad dar Rašų ežeras, prieš Sartus. Nevadino vardais. Taip, pievos, kalneliai, dirvos – vardinės: Ilgaraistis, Kapų bala, Kemsynė. Atsiminė, kur kaip nueiti. Ar gražu? Gražu, kaip pasakys, bet gyvo įspūdžio kol kas nepasisėkė apčiuopti, išgauti.

Profesorė Viktorija
Daujotytė Prigimtinės
kultūros seminare
Rumšiškėse. *Daivos*
Vaitkevičienės nuotrauka.
2012 m.

Gal ir tikrai vieta, joje ilgai būnant-gyvenant, tarsi sueina į gyvenimą, į sąmonės istoriją. Lyg ir nebėra atskirai. Pieva – ganykla, šienas, sunkus darbas. Kalnalis, – matai, ten ilgai buvo mūsų senasis tvartas, kol pasistatėm, gyvuliams reikėjo nešti, sunku prieš kalną. Gyvenimas toje vietoje, jo sunkumai, vargai. „Žemele gera buva“, – sako. Kodėl gera? Kad augo visa. Kad leido prasimaitinti – dar anais laikais prieš karą, kai nuo dvylikos metų dirbo visus darbus, pati mažiausia iš septynių vaikų likusi viena su jau senyvais tėvais. Vieta, kur dirbi, ne šiaip takelis, kaip kartais mes grožimės, o takas į fermą pokariu, sunkiam visos dienos darbui – rudenį per purvynus, žiemą per pusnynus. Ką galvojo brisdama? Kaip vaikai pavalgys, kaip išeis į mokyklą, ar spės pareiti, išvirti kokio viralo. Iš paskutiniųjų statytis namelius, juose įsigyventi. Įsigyvenimu labiausiai ir reiškiasi santykis su vieta. Sodinti medžius (lyg koks mitas pasakojimas apie savo dėdienę, kuri sterblėj pavasarį ir rudenį parsinešdavo iš lauko ar miško mažų beržiukų ir juos sodino į eilę; mažai kas liko iš didelės sodybos, o beržai tebėra). Maži medeliai sterblėj – lyg gyvi padarėliai, saugomos šaknelės, kad nenubirtų žemės. Iš tokių veiksmų, kurie lieka neaiškūs, nepakankami ūkinei motyvacijai, lyg įstrigę tarp tikslingumo ir mįslingumo (savaiminio, pirminio poetiškumo), galima skintis taką į prigimtinę kultūrą. Apgyvenama, įsigyvenama vieta virsta gyvenamąja vieta, gyvenamuoju pasauliu. Žmogaus vieta turi savo transcendentinį pavidalą jo sieloje (sąmonėje). Pagal Justino Marcinkevičiaus eilėraščio „Dar neatsidžiaugta, neatsižiū-

rėta“ eilutę: „Pasaulis vis dar noksta manyje“. Vieta sunoksta žmoguje, tik sunokusi ji išeina į kalbą, jos būdais perduodama kaip pasakojimas, perimama. Yra sunokusių, prasmės sunkio persunktų vietų, kurios pačios persmelkia žmogų, persisunkia. Birutės kalnas, Anykščių šilas.

Lietuvių prigimtoji kultūra turi aiškų centrą – sodybą, susijusią su sodinimu, sėdėjimu. Žemaičių sodyba, kaimo pavadinimas. Aukštaičių sodžius. Sodybą Arvydas Šliogeris prilygino graikų poliui. Kultūrą centruojanti vieta. Sodyba yra mūsų prigimtosios kultūros gimtios vieta. Vieta gimti, vieta augti, vieta džiaugtis, kad visa, kas žmogui yra, yra juntuama, patiriama. Sodyba neturi ribų – laukas, pieva, kelias, upelis, miškas, dauba. Mūsų girdimos poezijos žodinės intonacijos ir intencijos (Jono Aisčio, Justino Marcinkevičiaus) yra dėsnių pagavos. Beribis dangus virš viso, visame. Už matomo kažkas numanomo, tolina horizonto linija, lyg apibrėžianti, lyg koks apribas akims, sąmonei. Bet neuždaras, atviras, atsiverdinėjantis. Lyg kokie ratilai, ribos ribėjimas. Ribuliai, sako žemaičiai, vandens ribuliai, jei įmeti ką, vanduo riba, skleidžiasi ratais.

Gal iš tiesų sąmonei itin svarbi horizonto linija, linija, kur susieina dangus ir žemė, kiek gali užmatyti, aprėpti, kur jau tavo matymo pakraštys, kraštas. Tavo kraštas. Kiek akys aprėpia – tavo; kiek sąmonė apima – tavo. Gimtasis kraštas, kiek apima, aprėpia prigimties galimybės. Svarbu aukštuma, kalnas, bent kalva – matymui, užmatymui. Žemaičiai turi tik kalnus, kalniukus. Labiau nei kiti lietuviai nuo

amžių buvo įpratę į juos kopti, švęsti, aukoti, gintis. Žvalgytis. Degti laužus, jais siųsti pavojaus signalus. Nuo kalno horizontai platesni, erdvesni. Kraštas labiau suvokiamas. Antano Baranausko „kalnai ant kalnų, é ant tų kalnų – kalnai ir maži kalneliai“, mano supratimu, iš jo buvimo žemaičių krašte – Sedoje, Varniuose. Maironio poezijos kalnai – nuo jų atsiveria kraštas, šalis:

Už tų kryžkelių, sodžių, laukų,
Kiek akis tik apimti begali,
Užmatai iki Plungės miškų
Vis Žemaičių žaliuojančią šalį.
„Šatrijos kalnas“

Maironio Vilnius nuo Gedimino kalno. Baltija – nuo Birutės kalno. Nuo gimtinės („Mano gimtinė“) iki tėvynės („Lietuva brangi“).

Šventumo pajautos. Visuose patirčių laukuose neužmirštinas šventumas, dvasinės patirties viršūnė. Prigimtosios kultūros tyrimuose, neatskiriamuose nuo patyrimų, svarbu atrasti taškus, vietas, kur šventumas pasirodo, yra pajuntamas, susikuria iš sąmonės santykių su tuo, kas jai kuriuo nors būdu yra, veikia. Vietos, kur šventumas yra susitelkęs, juntamas. Kur buvo alkai, alkakalniai, alkupiai. Kur aukotos aukos šventumą įprasminančioms dievybėms. Iš šventųjų vietų yra prasidėję vietų pasakojimai, istorijos. Mano gimtųjų vietų, jos pasakojimų didžiausia veikia yra Girgždūtė, galinga gamtos moteris-dvasia, neatskleidžianti savo paslapčių, jomis iki šiol gaivinanti bent pasakojimų nuotrupas. Jų gyvavimui jau pastebimai ima trūkti žmonių, liudininkų, tarpininkų.

Baranauskas yra poetas ir iš pirminės patirties, prigimtosios kultūros žmogus (pirma, pirmiausia), liudijantis šventumo jausmo radimąsi sąmonėje, nepriklausomą nuo duotybių (sakysime, katalikybės kaip religinės struktūros, kuriai jis buvo įsipareigojęs), o tik nuo atskiro santykio, jo intensyvumo: „Dažnai miške lietuvis, ko verkia, nežino. / É tik junta dažniausiai, kad širdis neskaudžia, / É tik pilna pajautų labai ramiai griaudžia.“ Širdis (sąmonė, siela), pilna pajautų, yra patirties intensyvumo viršus, viršūnė. Emanacijos, išsiliejimo būvis, šventumo pasirodymo galimybė: „Iš to, matai, ašaros ir atsidusimas, / Iš to šventos pajautos, iš to giesmės imas“ („Anykščių šilėlis“). Prie žemės augusio, brendusio žmogaus šventos pajautos lieka susijusios su tuo, kas yra žemės, auga iš žemės, pasirodo kaip žemės kalnas, žemės miškas, žemės vanduo, žemės dangus... Prigimtoji kultūra neatskirama nuo prigimtosios

religijos, nuo jos vaizdinių, nuo pirminio šventumo, kuris persmelkia ir krikščionybę, formuoja lyg kokį žemdirbiškąjį jos matmenį.

Krašto būdas, kraštobūdis, jo apibūdinamajam žodynui dar galima semtis iš tautosakininkų, kraštotyrininkų paliudijimų, ką apie savo kraštą yra kalbėję dainininkai, pasakotojai, talentingi vietos žmonės. Mylimas kraštas yra savas; kažkuriuo būdu geras, palankus. Svetimas kraštas – nepalankus. Tą perskyrą užtikau talentingosios dzūkės Onos Grigaliūnienės-Laučiūnienės žodžiuose, užrašytuose Laimos Burkšaitienės: „Ir likau vienų viena. Tai aš va buvau gyvenime tep kap į svetimą kraštą.“⁴³ Iš prigimties kūrybinga sąmonė aiškinasi pasaulį, savo kraštą, savo dainas lyg kokius likimo atspindžius. Gražiausias rugiapjūtės dainų paaiškinimas – garsiosios Anelės Čepukienės: „Per rugiapjūtę daugiausia dainų už tai, kad rugys vargingas. Jis namo mažai pareina, vargsta lauke per šaltą žiemą. Po vargų jam daug ir dainų. Kitiem javam nėra atskirų dainų, tik jam vienam už jo vargus.“⁴⁴ Namu mažai pareina, mažai namų turi, dėl to vargingas. Svarbiausia – turėti namus. Arba nors namų ilgesį, transcendentinį taką, išvedantį į kūrybą, kuri sąmonę veikia ir kompensaciniu būdu; vėl iš Anelės Čepukienės: „Aš tik dainose buvau pasirėdžius gražiai kaip ir visos mergaitės ir kasas susipynus su kasnykėliais, ant rankelių žiedeliai žibėjo.“ Daina kaip transcendentiniai namai. Transcendentinė gimtoji šalis, gimtasis kraštas.

Klasikiniai, tradiciniai lietuvių namai yra savoj šaly, savam krašte.

Pradžios mokyklos, kuri 1918–1940 metų Lietuvoje suvaidino svarbiausią ne tik šviečiamąjį, bet ir patriotinį vaidmenį, ugdymo programoje daug dėmesio buvo skirta krašto pažinimui. Pradėti nuo namų, nuo kaimo, miesto, miestelio, plėsti ratus, keliauti. Dar mažas, bet jau sąmonėjantis žmogus turi suvokti esąs savo krašte, savo žemėje, savo istorijoje. Pirminius jautimus – matau tą kalną, girdžiu tą vandenį, tą paukštį – papildo eilėraščiai, istoriniai pasakojimai. Senelių paliudijimai. Liudijimų, paliudijimų svarba sąmonės brendimui. Sodyba (namai) tarsi išsiskleidžia ratais, ratilais. Namai, sodyba, gimtinė, gimtasis kraštas, tėviškė, tėvynė. Valstybė be tėvynės pamato – svetima, tik politinis darinys. Tėvynė, tėvyniškumas yra valstybės turinys, tūris. Tėvyniškumą išaugina kalba, papročiai, laikysenos, elgsenos, tradicijos. Žmogaus kūno ir prigimtojo kraštovaizdžio ryšiai – lyg kokios sąaugos, atsiskleidžiančios kultūroje, mene – nuo liaudies kūrybos iki profesionaliojo meno. Savimonės keliu, būdais žmo-

gus atpažįsta save kaip priklausantį tam tikram gamtiniam, istoriniam, kultūriniam, psichofiziniam dariniui. Ima jaustis įpareigotas ir įsipareigoja. Moderniosios lietuvių tautos kristalizacijos laiku (maždaug nuo XIX a. vidurio iki XX a. pirmųjų dešimtmečių) ne vienas asmuo tarsi atrado save, identifikavo pagal prigimties, prigimtosios kultūros jutimą.

Šatrijos Raganos meninė refleksija: rašytojos, turėjusios sąmoningai išsiugdytos prigimtosios kultūros jausmą, tarsi giliai savyje surastą, atkastą: „Nepaisant visų lenkiškų rūbų, lietuvi yra mano siela. Yra joje ir tų ūbų laukų melancholijos, ir tų vasaros saulėlydžių giedros, ir rudens vėjų nusiminimo, ir tų tamsių miškų rimties. Tos šalies išliūliuota, tūkstančiais siūlų ji surišta su ta savo motina“ („Sename dvare“). Žmogaus esybės centras – mano siela. Toliau – tūkstančiai siūlų, gijų, kuriomis siela surišta su šalim, jos kaip motinos išliūliuota. Žvelgiant fenomenologiniu žvilgsniu, svarbu bandyti pajusti ir pajutus aptarti ryšių, saitų, perėjimų iš žmogiškosios savasties į platesnius laukus, jų apėmimo, pasisavinimo, artimumo pajautos būdus. Jų įvaizdinimui vėl gali būti pasitelktas ratilas, žodyno paaiškinamas kaip apskritimas, lankas. Ratilas yra susiformuojantis, sklindantis, nykstantis. Ratilas kintančios, pasirodančios ir išnykstančios būties darinys. Ratilo akivaizdybė: į ramų vandenį įmetus akmenuką ar grumstą, nuo jo sklinda ratilai, vis didesnio parametro, bet vis neryškesnių kontūrų, kol galiausiai išnyksta vandens paviršiuje. Paliudijimas apie tai, kaip Šatrijos Ragana mokė savo mokinius gero elgesio, kaip tikino, kad gėris yra sklidus. Sakydavo: „Į ramų ežero paviršių įmestas akmuo sukelia bangas, o tos bangos sukelia kitas bangeles. Akmuo jau seniai gulės dugne, o jo sukeltos bangos dar gamins bangeles, kol nuribuliuos iki ežero krašto.“⁵ Ribuliavimas – apskritimo, lanko, puslankio, ratilo pavidalu. Žemaitiškosios patirties kalbinis įsirašymas.

Žmogaus vieta – prigimties vieta, etnosu kodo raiškos, reiškimosi vieta. Tai gana didelė bendrybė, apimanti tam tikrą teritoriją, žemę, vandenį, miškus, kalvas, kalnus, daubas, regimąsias, girdimąsias, lytįmąsias makro ir mikrostruktūras, jungiamas kalbos, specifinių jutimų. Kūnas yra vietoje, vieta persmelkia kūną, tarsi yra jame. Pagrindinės lietuvių jausenos, tradicijos suformuotos žemdirbių kultūros. Pirminė kultūra – žemės, namų, sodybų. Greičiausiai žemė yra esminis prigimtosios lietuvių kultūros sandas. Tą patį sako visi žemdirbių etnosai. Yra tik vos vos; prigimtosios kultūros tyrimais tą vos vos įmanoma apčiuopti. Žemės dievai, deivės, Žemyna, Žemėpatis. Žemės

metaforos dainose, raudose. Vaižganto žemės, gamtos jutimas – iki kūniškiausių personifikacijų. „Ko gamtos viduriai neišnešiojo, to jaujoje ar kame kitur dirbtinai nebepapildysi, dirbtine šilima nebeatstosi saulės močiutės“ („Dėdės ir dėdienės“). Visa subręsta „gamtos viduriuose“ – pagal Vaižgantą ir kultūrą. „Pragiedruliai“ – vaizdai kovos dėl kultūros, dėl jos atradimo savume, lyg savo pačių kūnuose. Vaižgantui gyvas paslaptingas senžodis aumuo, omė, ominė. „Nebylyje“: „Vaikas omine perjaučia kitą ir visiškai teisingai jį įvertina.“ Vaižganto sudėtingiausia kūno gramatika, kūno prasitęsimai į tai, kas jau nebe kūnas. Naujos trobos, statomos mylimo krikščiasūnio, daro didelį įspūdį seneliams Vaurams: „Nusimanė lyg trobos buvo buvusios kūninės, iš jų prasidėjusios, iš jų imančios medžiagos. Augo kaip jų pačių sielos, jei ne kūno, gemalas“. Gyvybės, gyvo kūno jutimas visame, ką apima žmogaus pasaulis: „Bet kai sienose ėmė rodytis angos langams ir durims, troba ėmė atsimerkti kaip aklas gimęs šunaitis. Žiūri, kruta, gyvas“ („Žemaičių Robinzonas“). Toje pat apysakoje, bet ne tik joje, Vaižgantas pavartoja seną žodį, gal labiau ir žemaičių – omė, reiškiantį instinktą, nuojautą: „Kažkas mus moko iš vidaus, kažkokia ominė“, – sako Vincas savo pagalbininkui. Nuojauta veda į prigimtosios kultūros labirintus, į žemės, medžių suvokimą, ypatingumo atpažinimą. Pokalbis kertant mišką: „Bet kad šita senapušė pavirstų ten, kur mes norime, aš tuo nelabai tikiu: pušis gali turėti savo norą.“ Vincui gaila senmedžio – „toks jis tebebuvo gražus ir galingas“. Lyg savęs paklausia: „O jei jis iš tikrųjų ne savaiame pasirinko čia augti?“ Pagalbininkas Ontė priduria: „Seniau, sako, buvę šventų medžių, kaip esti šventų žmonių /.../ Kas žinodamas tai ar nežinodamas pakeldavęs ant jo kirvį, tas činkt sau į koją, ne į medį...“ Ant to žodžio Ontė ir įsikerta koją. Vyrus nukrečia šurpas, jie „nepasitikėdami dėbtelėjo į piliakalnio pušį ir lyg susitarę abudu pasitraukė nuo jos šalin kitos kirsti. Apie senapušę nė nebekalbėjo; abudu jautė gyvai veikiant čia kurią užkeiktą senųjų laikų paslaptį. Senapušę, kur ant kaupo, nuleido paskutinę.“ Šventa, ypatingų galių turinti ugnis: „Žinai, kas yr pakurstyti ugnelė lauke ar miške! Drauge su šakaliais ar skujomis į ugnį metė savo nuovargį, savo bailę, net savo sielvartus. Rauna ji tau juos ir pleškina traškėdama. O tu, įbedęs akis į gaivalą, užsitaisai sielą kuo nauju, kas iš pelenų pakyla“ („Žemaičių Robinzonas“). Vaižgantas prigimtajai kultūrai suvokti neišsemiamas; stiprios omės, aumens kūrėjas. Žemės, žemelės šlovintojas.

Žemė – kaip didžiausias bendrumo jutimas. Visi ant tos pačios žemės, žemėje, iš žemės. Bet yra ir

riba tarp mano, mūsų žemės ir kitų žemės, bet ir nėra aiškios ribos žmogiškojo suvokimo, aprėpimo būdai. Savosios žemės, kuri dirbama (visas žemdirbiškasis ciklas), kurioje medžiai, daubos, pievos, laukai, vanduo, virš kurios dangus. Žemės motinos metafora kaip metafora atpažįstama iš kūrybos, nuo raudų iki poezijos: žemė motina, motina žemė. Tėvų žemė – tėvynė. Viskas iš pirminio, prigimtojo, giminiškojo rato. „Amžius žydėjus, motina žeme, / Priimk be graužio, ką amžiai lemia“, – Jurgio Baltrušaičio „Motinos žemės“ pradžia. Motiniškumas, nuo žemės motinos jausmo kylama iki motinos tėvynės, tėvų žemės.

Žemės keliais, jutimu, kad žemė iki tam tikrų ribų prasitęsia kartu su kalba, kad žemė kalbinama ir motina vadinama skirtingomis kalbomis, prieinama iki savojo krašto (kraštas ir riba, už vieno krašto yra kitas kraštas), iki savosios šalies. Savo kalbos, savo žodžių jutimas.

XIX a. sujungia savo žemę su lietuvių kalba. Lietuva iškyla kaip pagrindinės krašto kalbos – lietuvių kalbos – šalis. Prigimtinės kultūros tyrimai turi būti dėmesingi kalbai. Putino „Lietuva“ (1934) ir „Žemei gimtajai“ (1959). Sinoniminiai didžiųjų reikšmių ir sąvokų laukai. Petro Vaičiūčio „Yra šalis...“ ir Maironio „Lietuva brangi...“

Nuoseklus plitimas ir plėtimasis – ratilais. Galimi žynių pranešimai, baltieji seneliai, kurių dar Maironis norėjo pasiklausti apie senąjį žinojimą.

Staigūs peršokimai, įvykiai. Kad už savojo kiemo dar yra savumas, kurį reikia branginti, ginti, lieti kraują, šią žinią ir šį jutimą sąmonėje išugdė karinės-istorinės dainos, žuvusiųjų apraudojimai. Bet krinta į akis, kad daugelyje karinių-istorinių dainų šalis, į kurią turi išjoti brolelis ar bernelis, nėra sava. „Nėr kam palydėti / In svetimų šalį“ („Anksti ryto kėliau“); „Užsodino ant bėro žirgelio, / Liepe joti svetimon šalalan“ („Užaugino mani motinėla“). Vis dėlto senosiose dainose sutinkame ir tėvynės, netgi tėvynėlės sąvoką: „Toli mano tėvynėlė – / Du šimtai mylelių“ („Pagal Vilijos žalios pievos“). Tėvynėlė – greičiausiai tėvų namai, gimtinė.

Tėvynę ir tėvyniškumo jutimą formavo ir atsargiai iš naujo valstybinio XIX amžius, sukilimų, represijų, nacijos, nacionalinių idėjų, modernios lietuvių tautos formavimosi amžius. „Aušroje“, aušrininkų kūryboje, maitinamoje Jono Basanavičiaus, Jurgio Zauerveino idėjų, bendrojo romantizmo fono, pasirodo tėvyniškumas. Šios sąvokos autorius yra Jurgis Zauerveinas. Polemizuodamas su Jonu Mačiu-Kėkštu, straipsnyje „Medega ir dvasė“ jis priminė Vokietiją, jos poetus, stiprinusius bendros vokiečių tėvynės jutimą. Ir lietuviams tad poezija turinti būti svarbi, ji esanti dvasios namai.

„Tėvyniškumas ir ne tik tai ant dabarnykščio česo, bet ir ant ateisiančiojo tur žiūrėti“, – sakė Zauerveinas.

Tėvynės, tėvyniškumo jutimas išplečia laiką – kreipia akis į praeitį ir į ateitį. Tėvynė yra savumo jutimas bendresne kultūrine ir istorine apimtimi, bendresniu tūriu. Ir tą tūrį lietuvių prigimties savivokai suteikia nacionalinis atgimimas, bendrojo Europos tautų pavasario atgarsis ir nuo jo neatskiriama XIX a. pabaigos poezija, staigiai, šuoliškai įveikusi kelią nuo dar bendros šalies iki tėvynės. Ta įveikos galia priklauso Maironiui. Nacionalinis poetas, poetas, savo nacijai suteikęs poetinės tėvynės, istorinio tėvyniškumo tūrį.

Nacijos likimui tai yra esminis taškas. Tauta išsiugina savaiminio kūrybingumo viršūnes – poeziją. Tauta išlaiko su poezija esminę jungtį – kalbą. Kalba leidžia atpažinti ir suprasti bent pačias bendriausias poetines programas. Senosios tautos dainos atliko svarbiausią dvasinio žmonių bendrinimo darbą. Daina, bendro dainavimo tradicija buvo pasirengusi dainavimo būdu perimti eilėraščius ir išplėsti jų prasmų lauką, įdainuoti eilėraščių į kraštovaizdį. Giedami, dainuojami Maironio eilėraščiai tarsi geriasi į žemę ir kyla į dangų. Žmonių dainuojama tik tai, kas artima, suprantama. Dainoje ratilų principas itin akivaizdus – daina yra sklidi, yra perimama, skleidžiama, skleidžiasi, ribuliuojantis paviršius darosi vis didesnis. Taip vyksta su Maironiu, ypač su jo tėvynės eilėraščiais. Kartu su profesionalia poezija vystosi ir muzika, dailė. Juozas Naujalis, Česlovas Sasnauskas. Mikalojus Konstantinas Čiurlionis junta pasiekiančius ratilus, sklindančius iš tėvynės jutimo, ir patys tėvyniškumą stiprina, ratilams teikdami naujos energijos. Kad būtų veiksmingas, tėvyniškumas turi būti kiek galint visuotinesnis. Tėvyniškumas randasi pirminėms dvasinėms aspiracijoms kylant iki profesionalios kūrybos, o kūrybai skleidžiantis visuotiniu ir jau politiniu būdu. Stiprus tėvyniškumas suponuoja valstybę, valstybės lūkesčius. Tėvynė, valstybė iš prigimtosios kultūros iškyla per jos pačios kultūrinius darinius, kai nuo prigimtosios kultūros neatitrūkę asmenys įgyja didesnės socialinės ir kultūrinės patirties, kūrybos galimybių, atvirumo pasauliui, kai atsiranda organizuoti socialiniai dariniai. Intelektinės pajėgos – tarpininkai tarp prigimtų ir įgyjamų dalykų, tarp savųjų ir kitų.

Ar tėvynė, tėvyniškumas priklauso prigimtiniai kultūrai? Neabejotinai. Tai lyg prigimtinės kultūros viršūnė, kurios negalima atskirti nuo šaknų. Tėvynė plečia savumo jutimą, didina erdvę, formuoja istorijos jutimą. Tėvynė rodo perėjimą iš mitinio dėmens į istorinį dėmenį. Tėvynė – jau istorija, tėvynėje atsiranda savų, nors ir nepažįstamų veikėjų. Jie nėra nei iš tavo, nei iš gretimo kaimo, nei tėvai, nei tiesiogiai

niai protėviai. Bet jauti, kad savi. Iš Raseinių krašto kilęs Maironis tampa svarbus visiems. Tėvynė – ne tik tiesioginių tėvų žemė, namai. Tėvynė – protėvių, probočių šalis: ir pagal Maironį, ir pagal Vydūną, ir pagal Vaižgantą, savo „Pragiedruluose“ pateikusių ir meninį „kovos dėl kultūros“ modelio išaiškinimą, grindžiamą tėvynės meilės atsiradimu. „Buvo Tėvynės meilė. Ir kokia ji buvo galybė, kad kalnus nuvertė. Tik ją žingsnis žingsnin sekė ir asmeninė jaunų kovotojų meilė, kurios nė vienas nepajėgia palikti šalyje kaip savo šešėlio; uždaryti į kokią slaptą dėžutę, kad nekliudytų kitiems darbams. Ne, to negalima padaryti“ (l d.). Aukštesnieji, visuotinesnieji prasmės klodai susieti su prigimtinėmis juslėmis, su pirmine kūno patirtimi, neatskiriama ir nuo gamtos, žemės išgyvenimų. Vaižganto „Pragiedrulių“ gilioji mintis rodo kultūros kilimą iš pirminės, prigimtinės patirties. Tėvynė – jau kultūros idėja, vaizdiny. Kaip iki jo prieinama, kaip prigimtinė žemdirbių kultūra, konservatyvi, nelinkusi į naujoves, pereina tarsi į kitą lygmenį, kaip sunkiai dirba bemokslis protas, kol suvokia mokslo svarbą ir ima stengtis jo suteikti vaikams. Mokslo, šviesos tarpininkavimas, ypač tiems, apie kuriuos Vaižgantas, kaip apie Šešiavilkių Petrą, galėjo pasakyti: „/.../ nes tai buvo gyvas aukštaičiukas, pašvenčių dainius poetas širdyje.“ „Niekas už jį labiau nemėgo ir nemylėjo gimtinės vietos. „Pašvenčiai“ jo ausyse skambėjo taip pat majestotingai, poetingai, paslaptینگai, kaip nelyginant bažnyčia“ („Pragiedruliai“, l d.). Kaip gražiai prigimtajai kultūrai tarpininkauja Vaižgantas – *majestotingai*. O liudydama savo prisirišimą prie Vaižganto, tarsi stiprinu jo išlikimą dabartyje, jo aktualumą. Prigimtosios vietos jautimas visu kūnu, įsibuvimas joje, tarsi savaiminiu būdu kylant aukštyn – iki dainiaus, poeto. Tai lyg kokia Vaižganto kūrybos pasija. Prigimtinė kultūra yra pajėgi išsiauginti aukštąsias, visuotines prasmes, iš jos pačios iškyla protai-naujienos, lietuvių gavintojai, keliantys tėvynės, valstybės idėjas.

Bet gyviausias yra Vaižganto jautimas, kad pirminės, žemdirbiškosios kultūros žmonių sąmonėje gali susiformuoti dvasiniam turtėjimui, gilėjimui palanki terpė. Kad žmogus gali patirti, turėti gilių išgyvenimų, suvokti auką, daug ką užslėpti savyje, auginti, taurinti. Mykoliuko – Dzidoriaus Artojo paveikslas „Dėdėse ir dėdienėse“ rodo savaiminio dvasios kilimo į kažką aukštesnio, tauresnio, kur prasideda ir tikėjimų vaizdiniai, kelią. Severiutės ir Mykoliuko atsisveikinimo epizodas yra viena mūsų literatūros viršukalnių – nuo jos Mykoliukas vedamas dvasiniu keliu. Jis lieka savo gyvenimo uždaru – ariantis

jaučiais, bet jau Dzidorius Artojas, apibendrinimas, perimamas iš krikščionybės, iš jos pradžių ir netikėtai palyginimas: „Išsitempė Mykoliukas, dabar toks gražus, toks prakilnus, lyg dangaus archangelas. Iš viso liesučio jo veido tryško įkvėpimas; tik tik nebesimatė kaktoje Mozės ragų. Akys švietė nežemiška meile ir dovanojimu visa visa, kas tik žemiška.“ Kiekvienos tautos prigimtinė kultūra yra pajėgi išauginti tikėjimus, pranašus. Taip, kaip iš senųjų žydų prigimtosios kultūros vaizdinių randasi pranašas Mozė. Tik turi rasti papildomų autoritetinių atramų – prasmės formuluotojų. Kad Mykoliuko dvasia tvirtėtų, jam suteikiama jo atskiroji erdvė (klėtėlė-tarpusienis): „Priešais duris stovėjo staliukas, ant staliuko malda-knygės ir dvejetas trejetas religinių senų apdriskusių ir apčiurintų knygelėlių ir dvi vaškinės žvakės. Sienoje kabėjo nuo patrešusio kryžiaus nukabinta didžiulė Dievo munka (kančia), didžioji dėdės šventenybė, ir iš abiejų pusių, nujau, bene lygios šiai šventenybės: iš vienos pusės jo paties jaunų dienų darbo skripkelė nutrūkusiomis stygomis, iš antros pusės kitados žalias žalias, dabar gerokai jau nublukęs, bet dar visai sveikas, nepaleistomis akelėmis vilnonis šalikas.“ Daiktai, sudarantys šventumo lauką. Santykis su daiktais apima pirminius prigimtosios kultūros dėmenis.

Vaižgantas teisinga menine nuojauta kreipia Dzidoriaus Artojo keliamus vaizdinius į tuos lietuvių kultūros sluoksnius, kurie skleidžiasi kaip aukštosios profesionalumo viršūnės, susijusios ir su modernesne tėvynės, Lietuvos refleksija: „Skardyje, gyvybe ir amžinąja jaunyste platančioje saulėje, visas apdriektas jos spinduliais, kaip klijime auksiniais šiaudais, ilginių šiaudus treknais trinant laužant, lyg pats iš savęs trėkšdamas tuos spindulius, pasirodo jungas didžiulių juodų jaučių.

Iš pradžių ilgokai tematyti beveik nekrutą keturi didžiuliai ragai, lyg Čiurlionies paveiksle ožiaragiai /.../“ („Pragiedruliai“, l d.).

Palyginimo „lyg pats iš savęs trėkšdamas tuos spindulius“ svarba. Ir antrasis palyginimo laipsnis – „lyg Čiurlionies paveiksle ožiaragiai“.

Kiekvienos tautos literatūros klasika yra ir prigimtinės kultūros tyrimo šaltinis. Vaižgantas – išskirtinės svarbos. Jis neabejotinai buvo pats priėjęs prie šio klausimo – kaip iš prigimtinės, žemdirbiškosios gamtojautos iškyla dvasinės refleksijos, kaip, atrodo, tik su kasdieninėmis reikmėmis tesusijusi prigimtinė kultūra lyg pati iš savęs ištrėškia bendrųjų žmogaus prasmų, idėjų spindulius, priartina prie Tėvynės, jos viršūnines reikšmes išlaikydama sukabintas su žemėje glūdinčiomis šaknimis.

* * *

Neišnykstantis klausimas – ar tauta išaugina, subrandina sąmonių, išlaikančių pasaulio jutimo vientisumą, neišardomą jokių sąlygų nei išlygų. Šiandien dar galima sakyti – vis dar išaugina. Dažniausiai tai kūrybinės sąmonės, poetai, muzikai.

Vienas įspūdingiausių liudijimų (girdėjau žodžiu) – kompozitoriaus Broniaus Kutavičiaus. Jaunas palaidojo žmoną, liko su dviem mažais sūnumis. Jau vasarodavo Rodukoje, Dzūkijos kaime prie Merkio. Niekas neteikė tokios gilios paguodos, niekas taip nepadėjo išsiverkti, kaip iš kažkur toli atskambanti daina: „Dega ugnė už ežero, / Aš nematau už ašarų, / Aš nematau už ašarų.“ Daina iš garsiosios Anelės Čepukienės repertuaro. Gilioji dvasinės patirties linija – iki vadinamosios pagoniškosios tematikos kūrinių ciklo – penkių oratorių: „Paskutinės pagonių apeigos“, „Iš jotvingių akmenų“, „Pasaulio medis“, „Magiškas sanskrito ratas“, operos-poemos „Strazdas – žalias paukštis“. Apie „Paskutinės pagonių apeigas“ yra sakęs: „Man labai svarbu buvo perteikti senovišką dvasią [...]. Įsivaizdavau, kaip jie galėjo tai daryt. Vaizdinė ir garsinė restauracija. Viskas išlieka gamtoje, tik reikia mokėti pamatyti. Man atrodo, kad jie tokius aukurus darydavo ir medžius degindavo, žodžiu – jie turėjo ir savo apeigas, ir giedojimą.“⁶ Seniausios prigimtosios kultūros, jos ritualų, apeigų liudijimai, sąmonei iš valios perteikti senovišką dvasią, pereinant į meninės muzikinės kalbos pakopą. Sigito Gedos tekstų dalyvavimas, vėlgį dzūkiškojo substrato.

Marcelijus Martinaitis prigimtosios kultūros jutimo savaimingumu yra išskirtinis, veikiantis keliais aspektais – liudijimo, kūrybinės transformacijos, tyrimo. Ir perspėjimo – prigimtoji kultūra yra ir ribojanti, stabdanti, ji turi būti perpučiama pasaulio vėjų, nuolat išbandoma. 1984 metais Martinaitis parašė Vilniaus universiteto studentų folklorinių ekspedicijų, kurioms pats ir vadovavo, studijinį apibendrinimą, pavadino „Vasarų sakmėmis“⁷. Parašė kelias įsimintinas frazes, suformavo abejonių ir klausimų ratą: „Juk kada nors imsime tyrinėti ne tik tekstus, bet ir folklorines situacijas, kolektyvinės atminties savitumus. Tam medžiagos bus tiek ir tiek. Nors nyksta kai kurie žanrai, senoji autentiška daina, yra folkloro sinkretiškumas, tačiau kai kurie archajinio mąstymo bei jausenos stereotipai dar gerai suvokiami kaip etinis bei socialinis faktorius“; „To, ką šiandien renkame, jau nebus. O ar pasibaigs liaudies kūryba? Gali labai apsigauti. Juk dar J. Basanavičius skelbė jos pabaigą. Liaudies dvasia neperprantama.“ Paskutinę frazę – liaudies dvasia neperprantama – laikau esmine. Tai, į ką kreipiamės, nėra perprantama, nėra galutinai

išaiškinama. Kreipiamės į kitus, bet ir į save, neatski-riamai. Patenkame į ratą – jame sukamės.

Pranešimas skaitytas 3-iajame Prigimtinės kultūros seminare „Vieta ir erdvė: suvokti, įsibūti, komunikuoti“, vykusiame Rumšiškėse 2012 m. birželio 29-liepos 2 dienomis.

NUORODOS

1. SABALIAUSKAS, Algirdas. *Lietuvių kalbos leksika*. Vilnius: Mokslas, 1990, p. 86.
2. SAUKA, Donatas. *Lietuvių tautosaka*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2007, p. 11.
3. *Aš išdainavau visas daineles: pasakojimai apie liaudies talentus - dainininkus ir muzikantus*. Sudarė Danutė KRIŠTOPAITĖ. Vilnius: Vaga, 1988, 2 kn., p. 199.
4. ČEPUKIENĖ, A. Oi dainos dainelės. Iš: *Liaudies kūryba*. Vilnius: Mintis, 1969, T. I, p.196.
5. *Atsiminimai apie Mariją Pečkauskaitę – Šatrijos Raganą*. Sudarė DAUJOTYTĖ, V., SPEIČYTĖ, B. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 1997, p. 57.
6. JASINSKAITĖ-JANKAUSKIENĖ, Inga. *Pagoniškas avangardizmas*, Vilnius: Gervelė, 2001, p. 23.
7. MARTINAITIS, Marcelijus. Vasarų sakmės. Iš: *Aš išdainavau visas daineles: pasakojimai apie liaudies talentus - dainininkus ir muzikantus*. Sudarė Danutė KRIŠTOPAITĖ. Vilnius: Vaga, 1985, 1 kn.

Circles of Indigenous Culture

Viktorija Daujotytė

Literary scholar Viktorija Daujotytė in this article discusses the origin of the concept of indigenous culture and the contents, expressions and forms of indigenous culture in the past and today. It is asked whether indigenous culture is based on the experience of farmers, men of the land, whether it is already past, or if it is present as a deep layer of one or other ethnos or sub-ethnos — the subterranean, culture-feeding waters? It is argued that indigenous culture includes the location where one is born and lives, where traditions are adopted and renewed, where people work, communicate, sing songs, celebrate and mourn, where the mysteries of the universe are perceived and explained. Although the ethnos is changing, language, landscape and our relationship with the past remains. Each nation produces and matures minds that maintain the integrity of the sensory world, untouched by any conditions and reservations. Usually these new creative minds are poets, musicians.

After the article the discussion “On the possibility to experience land and homeland” is published, in which this topic is expanded on, questions asked by the 3rd Indigenous Culture Seminar’s participants are answered.